

Колекція рукописних книг та стародруків Катеринославського обласного музею ім. О.Н.Поля на початку ХХ ст.: формування, опис та дослідження

У другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. в Україні відбувається активізація збирання та вивчення старовини, в науковий обіг вводяться пам'ятки слов'янської книжкової культури, рукописні книги та стародруки.

У цьому процесі брала участь велика кількість дослідників з різних регіонів України: університетські літературознавці та історіографи, церковні історики та філологи, які вивчали літературний та історико-культурний процес через дослідження історичних джерел. Вони займалися збирацькою діяльністю, формували бібліотечні та музейні колекції, проводили археографічні та етнографічні експедиції, робили описи рукописних книг та стародруків різних книгосховищ. Історико-книгознавча діяльність відомих українських учених – М.І.Петрова, А.С.Петрушевича, І.С.Свенціцького, І.І.Огієнка, С.І.Маслова, І.Франка, М.О.Максимовича та інших – стала предметом студіювання таких сучасних дослідників книги, як Я.Д.Ісаєвич, М.В.Галушко, О.М.Колосовська, С.В.Сохань, Н.М.Шалашна, Г.І.Ковальчук, В.І.Ульяновський, Н.І.Черниш та ін. Однак вивчення їхньої наукової діяльності, регіональної специфіки, шляхів створення власної української археографо-бібліографічної школи, загального та особливого в її доробку продовжується і є актуальною темою сучасних історико-книгознавчих досліджень [1].

У період розгортання описової роботи з пам'ятками писемності та друку велика робота проводилась у Катеринославському обласному музеї ім. О.Н.Поля (далі – Музей).

Музей був відкритий у 1902 р. на базі заснованого у 1849 р. Музею старожитностей Катеринославської губернії (з 1926 р. – Дніпропетровський історичний музей) [2]. Незабаром Музей було переміщено до Потьомкінського палацу, який раніше належав катеринославському дворянству. Проте завдяки старанням голови губернської земської управи, в майбутньому – члена Державної Ради М.Родзянки, до відкриття ХІІІ Археологічного з'їзду було здійснено фундаментальне будівництво приміщення Музею – будівлі у дорічному стилі, прикрашеному скульптурами, яке стало прикрасою Катеринослава. Провідна роль в історії його організації і формуванні колекцій належала вченому та збирачеві старовини Д.І.Явор-

ницькому (1855–1940), який у 1902–1933 рр. був директором музею та ім'я якого Музей носить з 1940 р. [3].

Власне, сам Музей став загальновідомим завдяки діяльності та високому авторитету самого Д.І.Яворницького, який суттєво поповнив своєю науковою діяльністю музейні фонди, сам проводив археологічні, етнографічні та археографічні експедиції, досліджував та публікував джерела з історії запорізького козацтва та інші історико-красознавчі джерела [4]. Фонди музею поповнилися також більш як 20 збірками приватних колекціонерів, зокрема Я.П.Новицького, М.С.Бєлого, графа І.В.Корнилова та ін. [5].

Колекція рукописних книг та стародруків Музею формувалася у декілька етапів. У 1902 р. в колекції існувало три відділи: археологічний, нумізматичний та природничо-історичний. Укладений А.Скриленком у 1905 р. до XIII Археологічного з'їзду "Каталог Катеринославського областного музея им. А.Н.Поля. Археология и Этнография" (Катеринослав, 1905) фіксував склад рукописних та книжкових пам'яток станом на цю дату і став першим довідником, що розкривав зміст рукописно-книжкової спадщини Музею. Каталог був досить значний за обсягом та містив 296 сторінок із розділами, присвяченими бібліотеці музею, що містила цінні і рідкісні рукописи та стародруки. А.Скриленком були підготовлені описи 18 рукописів та 116 документів [6].

Важливе значення в цьому процесі відіграли археологічні з'їзди, що проходили у великих містах і стимулювали місцевих дослідників до пошуку та опису місцевої старовини, археологічної та книжкової. Серед них – XIII Археологічний з'їзд, що проходив у Катеринославі з 15 по 27 серпня 1905 р., до відкриття котрого був приурочений науковий опис книжкової старовини Катеринославського обласного музею ім. О.Н.Поля.

XIII Археологічний з'їзд 1905 р., який і було влаштовано саме у цьому місті за ініціативою Д.Яворницького, відіграв значну роль у стимулюванні наукових досліджень української старовини. Головою з'їзду та його незмінним меценатом і подвижником була графиня П.С.Уварова. Роботі з'їзду передувала підготовча робота Московського попереднього Комітету, очолюваного П.С.Уваровою з правом залучення інших місцевих комітетів до підготовки. З'їзд розподілявся за напрямками діяльності на дев'ять відділень, серед яких виокремлювалися: V. Старожитності церковні. VI. Пам'ятники мови та письма. IX. Археографія та архівознавство. На XIII Археологічному з'їзді у Катеринославі Д.І.Яворницький брав участь у роботі секції археографії та архівознавства, де виступив з доповіддю "Запорізька старовина" як збирач та дослідник запорізької старовини [7]. Опис колекцій Музею мав важливе наукове значення для запровадження

пам'яток до наукового обігу, привертання уваги дослідників до цих джерел писемності та друку, що зберігалися в місцевих сховищах.

У 1906 р. музей поповнився значною колекцією О.М.Поля – видатного краєзнавця та громадського діяча Катеринославщини (решта його колекцій надійшла до музею у 1912 р.). Відкритий після цього відділ церковної старовини було створено завдяки прагненням Д.І.Яворницького зберегти ту церковну спадщину, що недбало зберігалася в церквах Катеринославської єпархії, та передати її до музейних фондів, для чого він виклопотав у Синоду дозвіл на огляд церков Катеринославської єпархії з метою збирання старовини. Під час наукових експедицій, а також наукових, творчих та особистих зв'язків з приватними збирачами, бібліофілами він зібрав велику приватну колекцію рукописів (у копіях та оригіналах), рукописних кодексів XVII–XX ст. Завдяки його збирацькій діяльності було укомплектовано та систематизовано значні колекції в Музеї, серед них – фонди рукописів та архівних документів.

У "Каталогі Катеринославського областного музея им. А.Н.Поля. Археология и Этнография" серед рукописних книг А.Скриленко виокремив Учительне Євангеліє кінця XVI ст., яке порівнював з відомими Пересопницьким євангелієм та допускав, що воно також волинського походження. Рукописна колекція Музею, за каталогом Скриленка, була багата ірмологіями, серед яких найдавнішим (не лише у групі ірмологіїв, а й узагалі рукописів бібліотечного фонду) був визнаний ірмологій на крюкових нотах, датований до XVI ст. (№1), за яким, за переказами, навчався син гетьмана Івана Брюховецького. Інші рукописні нотолінійні ірмології датувалися XVII–XVIII ст. (XVII ст. – №2–4, 5 та XVIII ст. – №8), останній – з ошатними мініатюрами та заставками. В описах А.Скриленка були наведені записи, зокрема відомості про купівлю книжок із вказанням ціни, дати, власників (№3). Певне значення мали й витяги з Требника П.Могили XVIII–XIX ст. (№6); Синодик 1736 р. (№7) із примітивними ілюстраціями; Пом'яники ієрея Тарловського XVIII ст. (№9); Збірник Преображенської церкви Миргородського повіту XVIII ст. (№10 – цей кодекс рясніє ознаками живої української мови), №11 – [Литовський] статут, книга історико-правового змісту, кінця XVII ст; Збірник апокрифічного змісту "Сон Богородиці" (№16), що надійшов у фонди з с.Августинівка Катеринославського повіту. Опис маргіналій та записів у каталозі свідчив про історико-регіональний контекст, властивий для книгозбірень Лівобережної України, у визначенні походження рукописних книг зібрання музею [8].

На каталог звернув увагу авторитетний дослідник рукописно-книжкових пам'яток, професор Київського університету В.М.Перетц. У XVIII

випуску серії "Новые труды по источниковедению древнерусской литературы и палеографии" В.М.Перетц подає ґрунтовну рецензію та кваліфіковану оцінку змісту рукописних та стародрукованих фондів Катеринославського музею [9]. Так, передусім, В.М.Перетц звернув увагу на Євангеліє XVI ст. та порівняв його з Пересопницьким Євангелієм. Він спростував висновки укладача щодо тотожності Учительного Євангелія із Пересопницьким, констатовану у тексті лише за вживанням юсів, архаїзмів у лексиці та морфологічними ознаками. Що стосується волинського діалекту, то В.М.Перетц на базі опублікованих А.Скриленком текстів побачив впливи та риси, поширені орфографією, молдавських та південоруських рукописів XV та XVI ст., а не волинського діалекту [10].

Каталог містив також опис стародруків та рідкісних видань. В.М.Перетц звернув увагу на примірники, найбільш цікаві для історії українського книгодрукування та вітчизняної бібліографії. Книжки у Каталозі були систематизовані укладачем за місцем друку. Так, звертали на себе увагу видання київських друкарень, серед яких найдавнішим було визнано друк Учительного Євангелія патріарха Калліста 1637 р. із гербом та присвятою Феодору Проскурі Суцанському. Були наведені рукописні записи, але без навіть приблизного датування (зокрема, за почерком), на жаль, не здійсненого А.Скриленком [11].

З видань московських друкарень вчений відзначив Євангеліє 1641 р. (№4) із мініатюрами у тексті, із записом про оправу, а також Євангеліє 1774 р., куплене за 14 карбованців в Україні, та Діяння св. Апостолів 1771 р. тощо [12].

Описи А.Скриленка мали, безумовно, охоронно-реєстраційний характер, виконували науково-інформаційну функцію для книгознавців та істориків літератури стосовно складу і змісту бібліотеки Катеринославського музейного сховища.

Каталог, звичайно, не міг конкурувати із відповідними описами та великим палеографічним досвідом В.М.Перетца, однак був помітним позитивним явищем у самому процесі історико-книгознавчих камеральних досліджень того часу, розкривав фонди Музею та активізував подальші дослідження. В.М.Перетц внаслідок цього приїхав до Музею в експедицію із своїми студентами, яких навчав проводити історико-філологічні і палеографічні дослідження, необхідні для наукового опису рукописів і стародруків.

Невдовзі стислі та фрагментарні відомості щодо рукописів із Музею вмістила історична оглядова розвідка Володимира Валер'яновича Данилова, присвячена історії формування фондів Музею в Катеринославі і

опублікована на сторінках ілюстрованого щомісячного історико-літературного часопису "Исторический вестник" за березень 1907 р. (у 1880–1917 р. в Петербурзі його редагував С.М.Шубинський) [13]. Її автор В.В.Данилов (1881–1970) – український і російський літературознавець, фольклорист, етнограф, автор багатьох фахових праць з історії фольклористики та етнографії [14].

В.Данилов у статті підкреслив виняткову заслугу Д.Яворницького, завдяки науково-дослідницькій та збирацькій діяльності якого був заснований історико-археологічний відділ музею. Внаслідок обстеження церков Катеринославської єпархії з метою наукового збирання історико-церковних старожитностей фонди Музею збагатилися численними унікальними старожитними експонатами, серед них було виявлено та вміщено до зібрання пам'ятки церковнословянського письма, зокрема 50 євангелій [15].

Згідно з відомостями В.Данилова, серед кириличних рукописних книг церковного відділу передусім виокремлювалося Євангеліє кінця XVI ст. (йдеться про відомий рукопис 1592 р). В.Данилов повторював думку А.Скриленка, що текст досить подібний до Пересопницького Євангелія [16]. Отже, за даними В.Данилова, експедиції Д.І.Яворницького лише за два роки суттєво поповнили рукописні зібрання.

Серед дослідників української рукописної книги та стародруку на початку XX ст. виділяється особистість В.М.Перетца. Особлива його роль полягає у тому, що він першим узагальнив камеральну практику опису рукописів, одним із перших запровадив уніфікований археографічний та історико-книгознавчий опис рукописної книги та стародруку і описав разом із семінарієм російської філології пам'ятки давньоруської писемності та друку [17].

Вивчення його спадщини у галузі методів опису та дослідження текстів рукописів полегшується тим, що всі звіти з наукових експедицій В.М.Перетца, які стосуються українських книгосховищ, ним опубліковані: експедиції (екскурсії) в полтавські, ніжинські, катеринославські, житомирські та київські книгосховища були здійснені впродовж короткого часу – з 1910 по 1917 рр.

У Київському університеті св. Володимира М.В.Перетц залучає студентів до вивчення, описування, порівняльного аналізу текстів та публікації пам'яток. Серед них – С.Маслов та В.Маслов, М.Гудзій, О.Білецький, І.Оп'єнко, В.Отроковський, В.Адріанова, С.Щеглова, Є.Неверова, С.Сушицький, О.Грузинський, С.Шевченко, С.Акимович, С.Бугославський, С.Гаєвський, М.Драй-Хмара, Б.Ларін та інші. Усього за 1907–1912 рр. – період професорства В.М.Перетца у Київському університеті – членами семінарії

російської філології були 68 студентів, які працювали у галузі методології та історії літературознавства, історії мови, народної творчості, історії слов'янських і західноєвропейський літератур, нової російської та української літератури [18].

Діяльність семінарія слід розглядати у контексті попередніх науково-методичних розробок В.М.Перетца як історика російської словесності. Вперше він підводить підсумки методів опису рукописних книг на запропонований узагальнений опис рукописів на початку ХХ ст. – у 1905 р. на засіданні Тверського обласного археологічного товариства, де спробує встановити методику археографічного опису рукопису [19].

Московські та петербурзькі поїздки членів семінарія мали на меті ознайомлення з першоджерелами та наукове спілкування з колегами – В.М.Перетц та його стипендіати виступали з доповідями. Найбільше значення для України мають екскурсії, які були проведені на етнічних українських територіях: друга – у Полтавську та Катеринославську (1–9 червня 1910 р.), третя – у Житомир (21–26 жовтня 1910 р.); сьома – в Ніжин (18–20 лютого 1914 р.); дев'ята – до Києва у Києво-Видубицький монастир (30 травня – 10 червня 1915 р.) [20]. Необхідно відзначити також його поїздки влітку 1907 та 1912 рр. у Краків та Львів [21], де він, зокрема, вивчав відомі рукописи і зібрання Оссолінських та Народного Дому, описані раніше І.Свенціцьким.

Експедиція семінарію російської філології під керівництвом професора В.М.Перетца до Катеринослава проходила з 1 до 9 червня 1910 р. Конкретним завданням екскурсії семінарія російської філології вважалося вивчення та оцінка фахівцями цінних і рідкісних пам'яток писемності, їх відповідність бібліографічним описанням і покажчикам, змісту і ролі бібліотечних та музейних зібрань Лівобережжя в історико-книгознавчому контексті XVI–XIX ст. [22].

Серед членів семінарію у Катеринославі працювали С.Акимович, С.Щеглова, В.Адріанова-Перетц, професорський стипендіат С.Маслов – надалі відомі вчені, зокрема, членом-кореспондентом Академії наук УРСР став С.Маслов, а членом-кореспондентом Академії наук СРСР – В.Адріанова-Перетц. Захистила докторську дисертацію С.Щеглова [23].

Професорський стипендіат С.І.Маслов разом із В.М.Перетцем розділив керівництво екскурсантами під час відрядження у книгосховища Полтави та Катеринослава. Ці студії сприяли формуванню у С.І.Маслова та інших дослідників досвіду історико-джерелознавчого аналізу рукописів, застосуванню міждисциплінарних методик. У музеї ім. О.Поля в Катеринославі С.І.Маслов звернув увагу на збірник повчань 70–80-х рр. XVIII ст.

Рукопис належав Харківському історико-філологічному товариству та був зафіксований у зібранні "№3", про що є помітка. До складу збірника увійшли проповіді ієромонаха Тарасія Дербіцького (арк. 136), Авраамія Флоринського (арк. 144). Деякі проповіді були виголошені у Харкові (арк. 160), зокрема "Слово в день Успенія Богородици, говоренное в Харьковской Соборной церкви" (арк. 160), повчання "Сія проповідь в день праздника Рождества Христова Харьковским Рождественским священником Феодором Немировским, в храмовой его приходской церкви 1775 года 26 дня декабря говоренная" (арк. 250). Наприкінці – промови філософського змісту та повчально-богословського змісту "Речь о философии" (арк. 301), "Речь о естественной и откровенной Богословии" (арк. 319) [24].

Студент Київського університету С.Ф.Акимович займався в Музеї ім. О.Поля вивченням Учительного Євангелія 1592 р. (№18) за каталогом 1905 р. та на момент дослідження екскурсантами – №23. С.Ф.Акимович склав постатейний опис рукописного кодексу та встановив його склад [25]. Водночас С.Ф.Акимовичем були зроблені фотографічні знімки із Учительного Євангелія 1592 р.

В.П.Адріановій-Перетц належав джерелознавчо-палеографічний опис збірника аскетичних творів XVIII ст. (№52), де вона простежила риси української мови у тексті рукописної книги. Опис, укладений В.П.Адріановою, повністю було вміщено у Додатках до Звіту [26].

С.О.Щеглова вивчала склад та зміст рукописного збірника кін. XVII – поч. XVIII ст. (№66). Вона відзначила, що за характером письма Збірник написаний типовим українським скорописом, який наближався до півустава. Аналізуючи мовознавчі особливості цього збірника, дослідники дійшли до висновку, що мова усіх статей пам'ятки наближається до розмовної та книжкової української мови XVII ст. Крім цього, у тексті рукопису зафіксовані елементи польської мови, зокрема, використання польської лексики у цитатах із Псалтиря [27].

Професор В.М.Перетц порівняв бібліографічні дані каталогу 1905 р. з реальними книжковими одиницями, вивчав унікальні та рідкісні пам'ятки церковної та світської літератури, провів атрибуцію стародруків та рідкісних книжок. Він констатував значні зміни у складі фондів у порівнянні з даними каталогу 1905 р. Адже внаслідок інтенсивної збирацької діяльності директора Музея професора Д.Яворницького обсяг та склад фондів рукописів значно поповнився: кількість рукописних книг із 18 зросла до 70, кількість стародруків загалом збільшилася до 70 од. зберігання. Значно поповнилася збірка стародрукованих Євангелій: №133–160; 354–370; 487–490; 586, 596, усі вони здебільшого були опубліковані у XVIII ст. [28].

Професор В.М.Перетц перевіряв та доповнив відомості про кириличні рукописи Музею, детально вивчив Учительне Євангеліє 1592 р. Він скоригував також й описання стародруків, зазначених у каталозі 1905 р.

Зокрема, ним була проведена атрибуція та визначено видання, зафіксоване у каталозі за №6. За його ствердженням, цей не встановлений у каталозі стародрук являє собою київське видання "Книга о Вере" (Київ, 1619) [29].

Отже, вивчення рукописно-книжкових пам'яток Катеринославського музею членами семінарія під керівництвом В.Перетца мало провідне значення у розвитку камеральної, едиційної археографії, палеографії, текстології, порівняльного мовознавства, історії української мови та історико-книгознавчого метода дослідження рукописних книг.

У 20–30-х роках ХХ ст. історія комплектування та стан збереженості спеціальних книжних фондів Катеринославського музею продовжували привертати увагу археографів та книгознавців, зокрема В.Перетца та згодом – П.М.Попова. У неопублікованій рецензії з особового архіву Павла Миколайовича Попова, на примірнику видання "Справочник-указатель печатных описаний славяно-русских рукописей" (М.; Ленінград, 1962) [30] за ред. Н.Ф.Бельчикова та інших, на вклеєному арк. 30 П.М.Попов занотував змістовну інформацію щодо трагічної історичної долі, кількісного складу й обсягу Катеринославських рукописів у 20-ті роки ХХ ст., із посиланням на відомості академіка В.М.Перетца, опубліковані у звіті про наукові відрядження за 1929 р. У результаті обстеження рукописної збірки Музею в 1929 р. В.М.Перетц зазначав, що зібрання рукописів Музею значно постраждало у період громадянської війни, про що свідчить динаміка: у 1910 р. було 70 рукописів, у 1917 їх кількість сягала 183. Однак у червні 1929 р. їх налічувалося лише 27. Надходження 1910–1917 рр., з частиною раніше придбаних рукописів, серед яких зберігався цінний збірник кінця ХVІІ – поч. ХVІІІ ст., були втрачені внаслідок пограбувань у Дніпропетровську військами Н.Махна [31]. Не меншими втратами старожитностей надалі відзначився період нацистської окупації, що досліджено М.Мешковим. У лютому 1942 р. приміщення історичного музею були звільнені для службової квартири штадкомісара Клостермана, а старожитності перевезені до Художнього музею, надалі вони були конфісковані нацистами і вивезені до Німеччини, багато експонатів було втрачено та не повернуто в Україну [32].

Отже, розвиток досліджень рукописної та книжкової спадщини в Україні на початку ХХ ст. був пов'язаний із загальним рухом виявлення, наукового опису та дослідження пам'яток. Важливість охоронних описів, які, цілком зрозуміло, були недосконалими, також не можна переоцінити. Вони реєстрували спадщину, привертали до цих джерел увагу досвідчених фахівців, зберегли для нас відомості про кількість і зміст рукописів та стародруків на початок ХХ ст., багато з котрих на сьогодні загинули. Вони залишили нам імена подвижників, які прагнули зберегти цю спадщину.

Література

1. Див. детальніше наші праці: Міщук С.М. Зародження наукового опису рукописних пам'яток та стародруків як напрям українського книгознавства: друга половина XIX – початок XX ст. // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2007. – Вип. 11. – С. 16–34; він же: Формування науково-практичних засад опису рукописних книг та стародруків у науковій діяльності В.М.Перетца в Україні // Бібліотечний вісник. – 2007. – №4. – С. 23–36; він же. Розвиток історико-книгознавчого опису рукописних книг та стародруків в Україні наприкінці XIX – на початку XX століття // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – К., 2008. – №2. – С. 55–60.
2. Дніпропетровський історичний музей імені академіка Д.І.Яворницького // Радянська Енциклопедія Історії України. – К., 1971. – Т. 3. – С. 47.
3. Кондратьєва І.Ю. Д.І.Яворницький як фундатор Катеринославського історичного музею // Дніпропетровський історико-археологічний збірник. – Дніпропетровськ, 1997. – Вип. 1. – С. 511–516.
4. Архів Д.І.Яворницького зберігається у значній кількості архівних установ. Серед них: Дніпропетровський історичний музей, Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського (далі – ІР НБУВ); Інститут мистецтва, фолклору та етнології та Інститут археології АН УРСР тощо.
5. Данилов В. Екатеринославский областной Музей имени А.Н.Поля // Исторический вестник. 1907. – Март, т. 107. – С. 1025.
6. Польш // Радянська Енциклопедія Історії України. – К., 1971. – Т. 3. – С. 422–423.
7. Скриленко А. Каталог Екатеринославского областного музея им. А.Н.Поля. Археология и Этнография. – Екатеринослав, 1905. – 296.
8. Правила съезда, утвержденные г.Министром Народного Просвещения 12 мая 1905 г. // Труды XIII Археологического съезда в Екатеринославе. 1905 г. – М., 1908. – Т. 2.– С. 148–149.
9. Скриленко А. Вказ. праця. – С. 24–25.
10. Перетц В.Н. Новые труды по источниковедению древнерусской литературы и палеографии: Критико-библиографический обзор. XVI–XXIV. – К., 1906. – С. 24–26.
11. Там само. – С. 25.
12. Там само. – С. 25–26.
13. Там само. – С. 26.
14. Данилов В. Екатеринославский областной Музей имени А.Н.Поля // Исторический вестник. –1907. – Март, т. 107. – С. 1021–1032.
15. Українська літературна енциклопедія. – Т. 2. – К., 1990. – С. 13.
16. Исторический вестник // Советская историческая энциклопедия. – М.: Изд-во "Советская энциклопедия", 1965. – Т. 6. – С. 1026.
17. Там само. – С. 1032.
18. Дубровіна Л.А. Кодикологія та кодикографія української рукописної книги. – К., 1992. – С. 59–62.

19. Ляхоцький В.П. Тільки книжка принесе волю українському народові ... – К., 2000. – С. 216–217.
20. Перетц В.М. К вопросу о рациональном описании древних рукописей // Труды Тверского областного археологического съезда. – Тверь, 1905. – С. 1–10. – Отдельный отт.
21. Перетц В.Н. Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Полтаву и Екатеринослав 1–9 июня 1910 г. – К., 1910; він же. Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Житомир 21–26 октября 1910 года. – К., 1911; він же. Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Нежин 18–20 февраля 1914 г. – К., 1914; він же. Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Киев 30 мая – 10 июля 1915 года. С приложением описания древних рукописей и старопечатных книг Киево-Выдубицкого монастыря. – К., 1916.
22. Перетц В.Н. Отчет о занятиях во время заграничной командировки летом 1907 г. – К., 1907; він же. Отчет о занятиях во время заграничной командировки летом 1912 г. – К., 1913.
23. Перетц В.Н. Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Полтаву и Екатеринослав 1–9 июня 1910 г. – К., 1910.
24. Щеглова Софія Олексіївна // Особові архівні фонди Інституту рукопису // Путівник. – К., 2002. – С. 626.
25. Перетц В.Н. Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Полтаву и Екатеринослав 1–9 июня 1910 г. – К., 1910. – С.1, 8.
26. Отчет об экскурсии семинария русской филологии. – С. 16–17; Приложения: III. Рукописные сборники Музея им. А.Н.Поля; 1) Учительное Евангелие 1592 г. // Отчет об экскурсии семинария русской филологии. – С. 3–64.
27. Там само. – С. 21.
28. Там само. – С. 27.
29. Там само. – С. 35.
30. Там само. – С. 35–36.
31. ІР НБУВ, ф. 285, №1284. Додаток: "Справочник-указатель печатных описаний славяно-русских рукописей" / Сост. Н.Ф.Бельчиков и др. – М.: Ленинград: Изд-во АН, 1962. – Арк. 30.
32. Отчет о деятельности Академии наук СССР за 1929 г. II. Отчет о научных командировках и экспедициях. – М., 1930. – С. 223.
33. Дніпропетровські архіви, музеї та бібліотеки в роки Другої світової війни. Анотований перелік документів і матеріалів / Упор. Д.Мешков. – К., 2000. – С. 25, 26, 56, 58, 65, 67, 68.